

IVO POSPÍŠIL

IDYLA, ELEGIE, KRONIKA A MODERNÍ LITERATURA

Literatura 20. století se v rámci vnitřní polemiky s klasickými prozaickými modely 19. století často obracela k starším žánrům a žánrovým seskupením, „restaurovala“ starobylé slovesné vrstvy, zapomenuté v přívalech dramatického románu. K těmto žánrům patří kronika a její varianta románová kronika, která se v procesu konstituování opírala mimo jiné o idylu a elegii. Není to spojení náhodné: souvisí s časoprostorovou charakteristikou románové kroniky. F. Schiller spojoval elegii s ideálem nenávratné minulosti, idylu naopak s přítomností a budoucností (zobrazení ideálu).¹ Idyla a elegie jsou spjaty s kronikou také skrze prostorovou izolaci. Společným rysem idyly a elegie na straně jedné a románové kroniky na straně druhé je způsob vidění skutečnosti nikoli v dramatických formách, ale v postupně se měnících proporcích materiálního světa.

Hledání souvislosti žánrových systémů a tudíž jakási „nesmrtelnost“ žánru není ovšem doménou románové kroniky: analogické postupy byly u nás aplikovány například na baladě.² Vstupujeme tu na nejistou půdu. Moderní literární text může být natolik ambivalentní, natolik si může se starým žánrem „pohrávat“, že například idyla nebo elegie se stávají pouhým postupem. Výrazným příkladem tu mohou být spory o žánrovou podstatu Gogolových Starosvětských statkářů (Starosvetskiye pomeščiki, 1835). Zatímco v některých starších koncepcích bylo dílo pokládáno za idylu (a toto pojetí bylo potvrzeno i v současnosti)³, jinde se naopak hledá ironizace idyly (neplodnost manželství ukrajinského Filemona a Baucidy je konfrontována se symboly krásy, plodnosti, s kultem dítěte). Z hlediska cílů této úvahy je zvláště zajímavé pojetí R. Poggioliho, který Gogolovu ironii spojuje s „obrácením eklogy“ (idyly).⁴ Podobné „převrácení“ žánru bylo sledováno například i na Kafkově Zámku.⁵ Uvedený příklad, i když současně svědčí o různých obtížích, přesvědčivě dokládá, jak velkou úlohu má výzkum žánrových půdorysů. Bez znalosti tradic se dílo ocitá v žánrovém vakuu a řada souvislostí, nutných k interpretaci textu, uniká. V dalším výkladu se pokusíme na materiálu ruské, české a jiných literatur ukázat, jak si románová kronika „pohrála“ s idyloou a elegií, jak je aplikovala, jak na nich vytvářela negující nadstavbu, jak idyla a elegie jsou dodnes, mimo jiné i ve struktuře románové kroniky, stále živé a jak zdánlivé

mrtvý žánr idyly může být použit ve specifické podobě i v socialistické literatuře.

Pronikání idyly a elegie do prozaických úvarů není záležitostí literárního vývoje 20. století; k jejich invazi docházelo ještě v době, kdy oba žánry prožívaly novou renesanci. Všimneme si idylicko-elegických vrstev 1. v antinomic-kém členění románové kroniky; 2. v tvorbě podloží pro antiidylické a antiele-gické struktury; 3. v jejich nové funkci uvnitř socialistické literatury.

Základním znakem románové kroniky 19. století je *antinomické hodnotové členění*.⁶ Na jedné straně je realizací vnitřního dialogu románové kroniky s uti-litarismem,⁷ na druhé straně je dokladem idylicko-elegických žánrových tra-dic. Rozpor mezi *starým a novým* je svým charakterem elegický. Nenávratnost starých časů a znepokojivost nové doby ztělesňují model elegie v pocitech smutku a nostalgie. V kronikách S. T. Aksakova se ukazují i rozporné rysy sta-rého, ale jeho opravdovost, syrovost a otevřenost stojí stále hodnotově vyso-ko. Klíčovou úlohu má antinomie staré — nové také v kronikách N. S. Lesko-va („staraja skazka“ — tj. svět etických norem a návyků, které člověk nesmí opustit). Rozpor staré — nové jako výraz idylicko-elegické vrstvy najdeme i v českých románových kronikách, například v Holečkových Naších (1898—1930) a v Roku na vsi (1903) bratří Mrštíků. Zde je prostředí moravské vesnice s lidovými zvyky, svéráznými postavami, reprezentujícími již zanikající cítnosti, postaveno proti modernímu velkoměstu a třídě, která je představuje.

Antinomie *domov — svět* úzce souvisí s integrací idyly a elegie (Aksakovův pojem „zápraží“ jako hranice idyly a elegie domova a nejistot světa, Leskovův starověrecký kostelík a anarchistické ideje). Jistoty idylického domova jsou vlastní i Holečkovým Naším. Objevuje se tu postava žebráka a podivína Vik-tory, který v roce 1848 bojoval jako student na barikádách, byl zatčen a pomá-tl se. Jako vojenský sluha vzal na sebe defraudaci pokladny, ačkoli vinen byl jeho pán. Proti bouřím a nejistotám světa, který dokáže i zcela rozrušit lidskou osobnost, stojí idyla rodného domu, která přináší uklidnění a hřejivou jistotu. Idylicko-elegický základ antinomie *příroda — kultura* se objevuje u S. T. Ak-sakova v podobě „léčivé přírody“ (Detskije gody Bagrova-vnuka), u N. S. Les-ko-va jako útočiště hrdinů rozbouřených ideovým bojem. Podobná antinomie idylicko-elegického rázu se objevuje i v kronikách jiných národních literatur, například u W. Raaba v Kronice Vrabčí uličky (Die Chronik der Sperlingsgas-se, 1857) nebo A. Trollopa v cyklu románových kronik z anglického venkova a maloměsta (The Last Chronicle of Barset, 1867, a jiné).

Pod tlakem rozporuplné reality se idylicko-elegický komplex využívá i ji-nak: zvrací se ve svůj protiklad a vystupuje jako obrácená idyla a elegie, tedy jako *antiidyla a antielegie*. Důvody této transformace jsou různé. Nejpodstat-nější jsou příčiny sociálně politické, které umělce nutí ukazovat falešnost idy-ly a elegie, polemizovat s obrazy harmonického světa tváří v tvář společenské disharmonii, obnažovat neudržitelnost elegického zahledění do krásné minu-losti. Bezprostřední motivace mohou být různé v závislosti na době, charakte-ru a funkci národní literatury i na individuálních záměrech autora.

Antiidyličnost a antielegičnost tu nechápeme jako neidylické a neelegické zobrazení skutečnosti, ale právě jako obrácenou podobu idyly a elegie: idyla a elegie tak tvoří podloží, mezi nímž a popisovanou realitou se rodí žánrové napětí, ústící ve vznik antiidyly a antielegie.

Ruská románová kronika konstruuje antiidyla a antielegii v rozporuplném období druhé poloviny 19. století. Zatímco ještě S. T. Aksakov a N. S. Leskov protestovali proti zárodkům raně kapitalistických vztahů idylicko-elegickými postupy, autoři revolučně demokraticky orientovaní sahají po antiidyle a antielegii jako nástrojích realistické prózy. M. J. Saltykov-Ščedrin odmítá tradiční podobu kronikálních antinomií. Protiklad minulost — přítomnost již nemá hodnotové vyhocení. Staré není krásné a není hodnoceno výše než nové (spjatost s nevolnickým systémem). Téměř exotické scény v Golovlevském panstvu (Gospoda Golovlevy, 1880) a v Pošechonských starých časech (Pošechonskaja starina, 1887—1889) dokládají nedokonalost, často i odpudivost starého i nového. Antiidylicky je zaměřena Ščedrinova polemika s Aksakovým pojetím přírody a dětství: právem může být pokládána za vůdčí signál vědomého sporu s dosavadním využitím idyly a elegie.

M. Gorkij se kronikami „okurovského cyklu“ ocitl v poněkud jiné společenské situaci. Období po první ruské buržoazní revoluci, které obnažovalo slabosti venkova i velkoměsta, nemohlo být nakloněno idylicko-elegickému zobrazování těchto lokalit. Samo počáteční líčení městečka Okurova (Gorodok Okurov, 1909) je pochmurné; hypotetická idyla je likvidována sociálním dělením městečka, rozkladem mravů a tápáním, charakteristickým pro přechodný stav společnosti. V systému kronikálních antinomií je například výše kladeno nové, prioritá domova se narušuje touhou po odchodu do světa. Idylicko-elegické struktury jsou odsunovány do pozadí a na jejich podloží se rýsuje antiidylická a antielegická vrstva. Také příroda nestojí proti společnosti, ale promítá se do ní, vyjadřujíc společenskou i lidskou bezvýchodnost, krizi společenského systému.

Nejradikálněji prosazují antiidyla a antielegii kronikální útvary L. Leonova a K. Fedina z 20. let: Převrat v Kohoutově (Petušichinskij prolom, 1922) a Kronika města Goguleva (Zapisi nekotorych epizodov, sdelannyje v gorode Goguleve Andrejem Petrovičem Kovjakinym, 1923) a Fedinova Kronika kláštera narovčatského (Narovčatskaja chronika, 1924—1925). V nich se idylicko-elegické struktury narušují zejména popisem revoluční skutečnosti.

Podobné antiidylické a antielegické vrstvy vytváří Nor Knut Hamsun v Matce zemi (Markens Grøde, 1917) a američtí prozaici, reagující na idylično tzv. školy místního zabarvení (local color school), například S. Lewis v Hlavní třídě (Main Street, 1920), E. Caldwell v Městečku Estherville (Place Called Estherville, 1949) nebo I. Levin v Stepfordských paničkách (The Stepford Wives, 1972).

Zatímco v průběhu 19. století se původní idylicko-elegická atmosféra ztrácela pod úder reality a začala fungovat jako podloží antiidyly a antielegie v sociálně psychologických kronikách, jež kompromitovaly izolovanou lokalitu a poukazovaly na její duchovní prázdnotu, rýsující ji dokonce jako „horrorovou past“ (S. Lewis, I. Levin), v některých dílech se idylicko-elegický základ používá jinak. Místo budování antiidylické a antielegické nadstavby dochází tu k „rozptylování“ idyly a elegie; ty jsou nepochybně východiskem, ale již v samém zárodku jsou dokazovány jejich meze, jsou konfrontovány s realisticky viděnou skutečností. Idyla a elegie jsou naznačeny, signalizovány, jsou obvykle spojeny se smutkem nad ztrátou minulosti (elegie) a s hledáním a nalezením klidné lokality kontrastující s rušným a destruuujícím životním stylem města (idyly). Emblémy idyly a elegie (poklidnost scenérie, prostota mezilid-

ských vztahů, smutek nad nenávratnou minulostí) jsou postupně kompromitovány a nakonec, matematicky řečeno, převedeny na společného jmenovatele s realisticky líčeným prostředím. Tyto rysy lze doložit například na románových kronikách Moldavana I. Druhy Břímě naší dobroty (Povara dragosteji noastre, 1970), Ukrajince V. Zemljaka Labutí hejno (Lebedyna zhraja, 1972) nebo na některých dílech J. Kozáka (Svatý Michal, 1971) a B. Říhy (Doktor Meluzin, 1973). Idyla a elegie hrají v těchto kronikálních útvarech podstatnou roli: nové vrstvy se vyvíjejí v kontaktu s nimi, jsou vnímány na jejich pozadí; idyla a elegie nepřestávají fungovat jako nástroj poznávání objektivní reality a jako hybné síly kronikového žánru.

Kronikové útvary socialistické literatury však nejen „rozptylují“ idylicko-elegická schémata, vycházejí od nich k jiným polohám, ale také jich mohou přímo využívat. *Idyla*, žánr, který byl pro svou nerozpornou povahu a nekonfliktní vidění skutečnosti odsunut do deponiáře literární historie, nově ožívá a může být paradoxně využit jako zdroj rozporu mezi ideálem a skutečností, jako výzva k důslednějším naplňování cílů socialistické společnosti.

Unikátním příkladem tohoto druhu je kronika V. Bělova ze života severoruských vesničanů Řád (Lad, 1979—1981), útvar, na němž září již jeho název a podtitul. „Lad“ (harmonie, soulad, shoda, řád) implikuje bezkonfliktní bytí. A starý ruský venkov, přes pozitivní stránky, byl celkem rozporným, dokonce do té míry, že tu měla podle narodníků a křesťanských socialistů začít revoluce. Jestliže autor zvolil tento název, šlo mu patrně o víc než o prosté dokumentární vypsání vesnického životního stylu a reálií. Črty o lidové estetice, jak zní podtitul, nejsou zase zcela v souladu s obsahem díla, které je především sondou do lidových zvyků a morálky vesnického společenství. Již v názvu Bělovových „zápisků“ je skryt evidentní záměr: ukázat vesnický život nikoli komplexně, ale v jeho harmonických podobách, idylicky, v řádu věcí a lidí, jímž postupuje estetično, v němž je vše viděno jako totožnost života a krásy. Idyla Bělovova Řádu, konstruovaný svět staroruských ctností se tu ocitly v roli kritického ostnu, zdroje rozporu mezi výšinami ideálu a nedokonalostí lidského jednání. Idyla se dostala z izolace a odtrženosti od života a stala se nástrojem moderní literatury v její kritice člověka a světa, v kritice, která stimuluje spění k socialistickému ideálu.

¹ F. Schiller, *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1975). In: F. Schiller, *Über Kunst and Wirklichkeit*, Leipzig 1975, 474.

² J. Nejedlá, *Balada a moderní epika*. Praha 1975.

³ I. Zolotusskij, *Gogol*. Moskva 1979.

⁴ R. Poggioli, *Gogol's Old Fashioned Landowners. an Inverted Eclogue*. Indiana Slavic Studies, III, Bloomington 1963, 54—72; R. A. Peace, *Gogol's Old World Landowners*. The Slavonic and East European Review, October 1975, 504—520. Ironický moment díla vyzvedávají v *Ruské klasické literatuře* (Praha 1977) R. Parolek a J. Honzík.

⁵ E.-M. Kröler, *Kafka's Castle as Inverted Romance*. Neohelicon IV, 3—4, Budapest 1976, 283—294.

⁶ Viz náš článek *Hodnotová antinomičnost ruské románové kroniky*. Čs. rusistika 1980, č. 1, 10—14.

⁷ Viz náš článek *Ruská románová kronika a utilitarismus*. Čs. rusistika 1982, č. 3, 114—119.

ИДИЛЛИЯ, ЭЛЕГИЯ, ХРОНИКА И СОВРЕМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА

Автор настоящей статьи анализирует участие и функцию элементов идиллии и элегии в жанре романа-хроники, опираясь на материал русской, чешской, немецкой, английской, американской и других литератур XIX и XX веков. Статья представляет собой совокупность основных тезисов, которые более подробно разработаны в отдельной монографии, посвященной теории хроники. Данная проблематика излагается на примере антиномических пар (старое — новое, дом — мир, природа — культура), антиидиллических и антиэлегических конструкций, на приеме «рассеивания» идиллии и элегии и на новом функционировании идиллии в современной социалистической литературе.

